

Sárváry Katalin (Central European University)

**A nemzetközi kapcsolatok és a magyarságtudomány
(vázlat)**

Vitaindító a Magyarságtudomány műhelyei, Doktoriskolák konferenciájához

Az alábbi dolgozat vitaindító. Abból a megfontolásból született, hogy jó lenne, ha a magyarságtudomány állást foglalna bizonyos a társadalmat jelenleg érintő kérdésekben. A rendszerváltás óta aktuális, mégis elhanyagolt kérdésekről van szó, amelyek társadalmi vita keretében történő érdemi megbeszélésére tudomásom szerint nem került sor.

Ezek a kérdések, bár politikai vonatkozásuk nyilvánvaló, részben tudományos állásfoglalásra várnak. A társadalmi vita igénye személyes tapasztalathból is születhet (ezért beszélhetünk a társadalmat érintő kérdésekről) de szakmai kérdések is motiválhatják. Jelen dolgozatban a Nemzetközi Kapcsolatok oldaláról felmerülő, ugyanakkor a magyarságkutatás segítségével meg nem válaszolható kérdéseket fogalmaznák meg. Az alábbiakban röviden ismertetném, hogy milyen jellegű kérdésekről van szó, mielőtt részletesebben vezetném le az összefüggést a 'nemzetközi kapcsolatok', mint önálló kutatási terület és a magyarságkutatás között.

A kérdések jellegét és aktualitását legutóbb Balázs Péter európai uniós biztos forgalmazta meg egy a Magyarország európai uniós csatlakozásáról szóló előadásában. Mint mondta, az ország számára kulcskérdés, hogy a politikai vezetés konszenzusra jusson az ország nemzeti identitását illetően, e nélkül ugyanis a nemzeti érdekek nehezen fogalmazhatók meg és nem tudjuk mit kéne következetesen képviselni az Unióban. Különös tekintettel négy történelmi eseményt említett, amelyek megítélése Magyarországon éles vitákat vált ki: 1919, 1945, 1956 és 1990. Első ránézésre talán nehezen ragadható meg a konkrét összefüggés az európai integráció és fenti dátumok között. A továbbiakban ezt szeretném szemléltetni.

Az európai integráció kérdései

A Nemzetközi Kapcsolatok felől tehát az európai integráció vet fel a magyarságtudomány szempontjából is lényeges kérdéseket. Az integráció jelentőségével rendkívül sokrétűen foglalkoznak a Nemzetközi Kapcsolatok területén. Itt az integrációnak csak egyik lehetséges, de fenti kérdések szempontjából jelentős értelmezését vázolnám fel, Ole Waever nyomán. Ole Waever az integrációt nem tartja visszafordíthatatlan folyamatnak. Az Európai Unió jövője azon múlik, hogy az integrációs tendenciák felülkerekednek-e az integráció ellen ható, mondhatjuk dezintegrációs tendenciákhoz képest. De mit is jelent az integráció? E kérdés megválaszolásakor Waever az Unió nemzetek fölötti természetéből indul ki, ami azt jelenti, hogy az Uniót alkotó és a tagországokat érintő döntések egyre nagyobb számban kerülnek ki a kizárólagos nemzeti, (állami) döntéshozatal hatásköréből Unió (vagyis közös döntési) hatáskörbe. Hogy milyen ütemben az elsősorban politikai akarat kérdése. A tagországok vezető politikusai így gyorsíthatják, vagy lassíthatják az integrációt, de volt már példa az Unió stagnálására is a 70-es években.

A politikai integráció azonban nem feltétlenül jelenti a tagországok lakosságának integrálódását, vagyis szociológiai értelemben vett integrációt. A Közös Piac létrehozása nem vezetett a munkaerő olyan szabad áramlásához, mint pl. az amerikai kontinensen, jóllehet a jogi akadályok elvileg elhárultak a szabad munkaerő-áramlás elől. A politikai integráció, szociológiai integráció nélkül, az állam és a társadalom (nemzet) közti korábbi szoros kapcsolatot fellazítja, amennyiben az állam már nem kizárólag a nemzeti érdekek képviselőjét

vállalja, hanem európai érdekek képviselőjét is. Létrejön tehát egy európai 'tér' ahol az 'állam' szoros védelme nélkül maradt közösségek közötti versengés nem szűnik meg egy egységes európai nép kialakulásának hiányában, ami szociológiai feszültségekhez, a társadalom egyfajta elbizonytalanodásához vezethet. Ezt Waever a nemzetbiztonság fogalmának kiterjesztésével a társadalmi biztonság hiányaként ill. veszélyeztetettségeként írja le, ami súlyosabb esetben arra készíthet egy ország lakosságát, hogy 'visszahívja' az államot, és elutasítsa az integrációt. Amennyiben ez nem következik be, felmerül a kérdés, hogy milyen formát ölt a közösségek közti versengés az Unióban. Waever szerint a nemzeti érdekképviselő a nemzetállam két meghatározó tagjának, a nemzet és az állam közti szoros kapcsolat fellazulásával kulturális versengésben nyilvánul majd meg pozitív értelemben. Amennyiben a modell helytálló, ismét a magyarságtudomány felségvizein találjuk magunkat, ha arra keressük a választ, hogy milyen kulturális értékeket szeretnénk képviselni az Unióban?

Waever modellje elsősorban az európai integrációról szól, de egyben utal az Unión belül létező, az integrációt ellen ható, tendenciákra is, amelyek legfőbb oka egy európai szinten fellelhető társadalom hiánya. Ez nem egy új keletű dolog, hiszen Európa államai éppen egy Európában korábban létező, de széthulló Európai Állam 'romjain' alakultak ki. Waever a modell kidolgozásánál más elméletekre is épít, és ezek segítségével mindkét tendencia rekonstruálható (1. ill. 2. ábra). A két tendencia rekonstruálása további összefüggésekre mutat rá.

Az integráció ellen ('a dezintegráció felé') ható erők Európában (ld. 1-es ábra)

Az első ábrából kiderül, hogy az integráció ellen ható tényezők történelminek mondhatók. Európa széthullása azokkal a 'forradalmi' háborúkkal függ össze, amelyek a régió csaknem valamennyi országát magukkal rántották, és amelyek egyszerre vezettek országok közötti és országon belüli (polgár) háborúhoz. Ezek a háborúk megkérdőjelezték az éppen fennálló rend legitimitását és egy új ideológia alapján (reformáció, nemzet-állam, kommunizmus) az országok határait is érintő változásokat sürgettek, amennyiben az új ideológia mentén szerveződő társadalmi mozgalmak a meglévő országhatárokon túl is szolidaritásra találtak.

Mennyiben érdekes ez nekünk ma? Röviden érdemes hangsúlyozni, hogy az európai integráció szempontjából Európai kettéosztása a Második Világháborút követően nem volt mellékes szempont. A legbefolyásosabb, Neorealista elmélet egészen a kilencvenes évek elejéig, vagyis a hidegháború végéig Európa kettéosztásában látta az integráció fő okát és a szovjet fenyegetés megszűnésével az Európai Unió, valamint a NATO szétesését jósolta. Waever munkája is ebben a közhangulatban született. Az azóta eltelt időszak Waevert igazolta, ami viszont egyben azt is jelenti, hogy elmélete, ma kézenfekvőbbnek tűnik, mint annakidején. Az integrációt, vagy Waever szavával, 'Európanizációt' tehát részben Európa Ny-i felének fenyegetettsége és biztonság iránti igénye motiválta, ami Európa geopolitikai helyzetéből fakadt, ill. 'a barátságosnak éppen nem mondható' világpolitikai helyzetből. Európa két nukleáris fegyverekkel bíró, egymással versengő nagyhatalom keretében került.

Az első táblázat ezzel szemben csak a vallásháborúkról ill. a nemzetállam megteremtését célul kitűző háborúkról tesz említést. Ennek oka, hogy a baloldali mozgalmak, bár az országhatárokon belül szerepet játszottak az általános választójog kiterjesztésében, végül nem tudták megkérdőjelezni a nemzeti eszményt, ami egyben azt is jelenti, hogy a nemzeti eszmény mentén való szerveződés mai napig a legjelentősebb erő, ami az integráció ellen hat.

**'Dezintegrációs' tényezők Európában (Waever ill. a 'Klasszikus' elméletek nyomán)
Állam és társadalom szétválása a nemzetek fölötti ill. a 'nemzeti' szinten (1. ábra)**

Állam   Európai nemzetek fölötti Állam szintje

Társadalom

kettéválás az Európai Állam politikai kereteinek fölbonnlásával

↓
↓
'Nemzetközi' társadalom/ rendszer
szociológiai értelemben tovább él (Wight)

↓
Vallásháborúk: Európa politikai egyesítése
(integrációja) a Német Római Császárság
vezetésével nem sikerül

Nemzetek   Modern nemzetközi rendszer és területi
fölötti   állam kialakulása a nemzetközi társadalom
Társadalom   újraépítésével

-----
tagjai: területi állam szintje
államok

↓
↓
állam társadalom szétválása a társadalmi
identitás/ szolidaritás átalakulásával jár (a
szolidaritás alapvető meghatározója a
vallás lesz)

társadalom   társadalom szintje
-----
cél: egységes vallás a társadalmon belül

↓
az egységes vallás eszménye és a valóság
közti diszharmónia konfliktusokhoz vezet
ill. további törekvésre a társadalmi és állam
-határok azonosságának megteremtésére

↓
Nemzeti felszabadító háborúk: Európa politikai
egyesítése Napóleon vezetésével nem sikerül

Nemzetek   Nemzetközi Társadalom újjáépítése:
fölötti   a dinasztikus elvet a nemzeti (demokratikus) elv
Társadalom   váltja fel

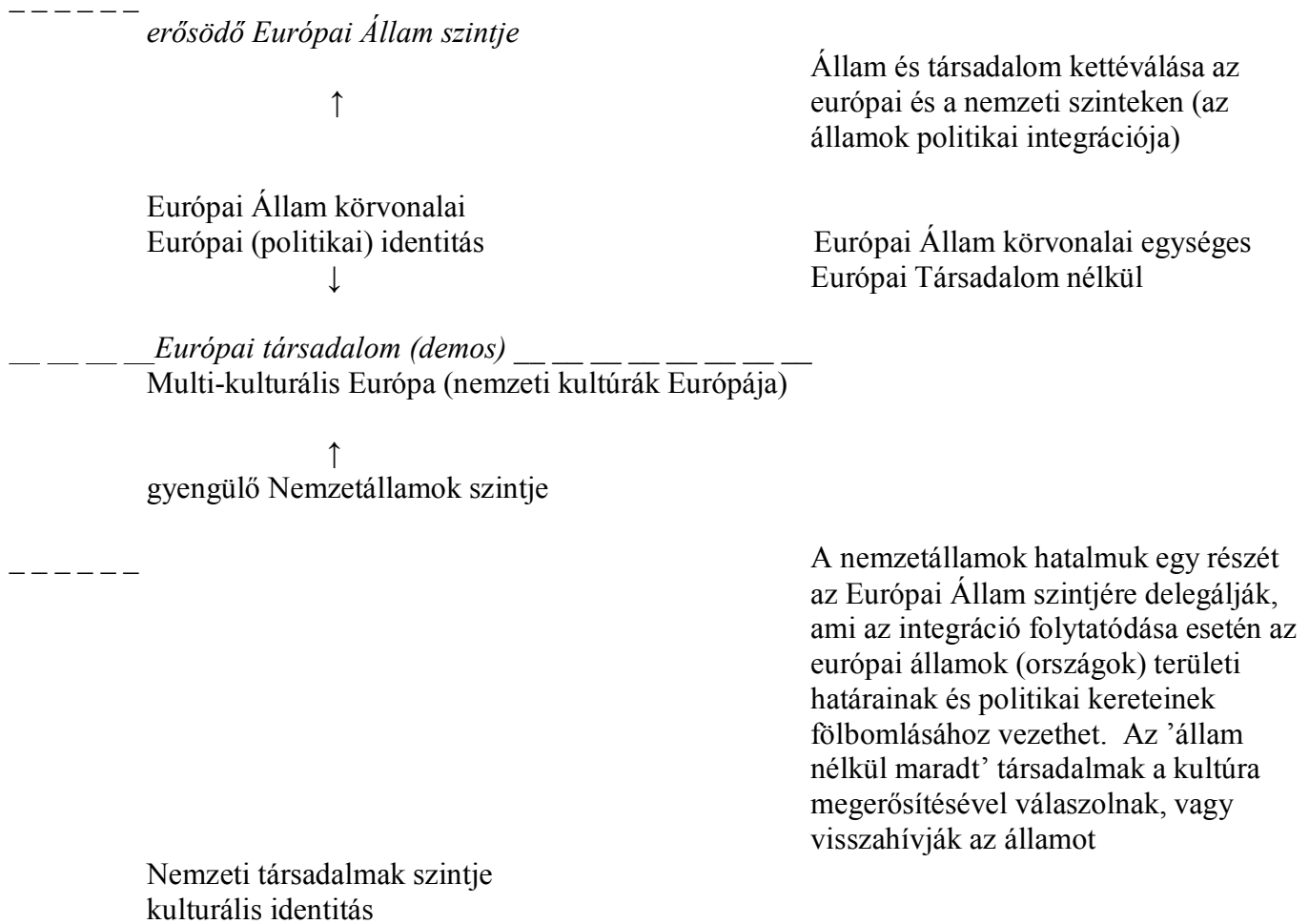
-----
tagjai: területi/ világi/ liberális állam
nemzet-   nemzetállam szintje
államok

↓
állam társadalom kettéválása: a nemzeti
identitás válik a társadalmi szolidaritás
(összetartozás) alapvető meghatározójává

társadalom   társadalom szintje
-----
cél: 'egy állam egy nemzet' (etnikum)

↓
az eszménytől való eltérés konfliktusok és
erőszak forrása lehet

Integrációs tendenciák Európában (2. ábra) (Waeaver és a nacionalizmuselméletek nyomán)

Az hogy a két ábra végül egymás mellé kerül, vagy egymás alá attól függ, hogy melyik tendencia kerekedik felül: Európa egységesülése, vagy további széthullása. Ilyen értelemben a két ábra címe nem teljesen pontos. Amint az első ábrán utalok rá Európa politikai egységesítésére a fent említett három forradalmi hullám vagy 'világháború' során, minden alkalommal tettem kísérletet. Azt is lehet mondani, hogy a 'világháborúk' tulajdonképpeni célja vagy tétje az volt, hogy sikerül-e megszerezni az Európa fölötti uralmat. Ez végül egyetlen országnak sem sikerült, és ez a kudarc jogosít fel arra, hogy a politikai integráció ellen ható erők, vagy a dezintegrációs tényezők felülkerekedéséről beszéljünk az első ábra esetében. Ez persze nem jelenti azt, hogy a világháborúk elmúltával ne lett volna példa egyfajta szociológiai értelemben való integrációra az államok részéről, hiszen az európai történelem kevésbé viharos időszakai pont azt jelentették, hogy az államok új elvi alapokra fektették együttélésüket, akár a területi elvre, akár a népszuverenitás elvére gondolunk, és képesek voltak elfogadtatni egymással az új elv mentén szerveződött államhatárokat.

A második ábrán hasonlóképpen egyaránt jelen vannak integrációs és dezintegrációs tendenciák. Az integráció felé hat az államok közti kapcsolatok jogi útra terelése a Második Világháború után ill. az integráció szempontjából történelmi lépések. Hosszú távon tehát elképzelhető egy Európai Állam, aminek létrejöttét jelenleg a tagországok politikai vezetése, ha lassítja is, de támogatni látszik. Az EU bővítése az integráció lassításaként is értelmezhető. Ami tehát egy-egy ország vezetésével nem sikerült, az európai államok közös akaratából elvileg megvalósulhat, ha ehhez a vállalkozáshoz Európa nemzetei is áldásukat adják. Ennek akadálya, amint azt már fent említettük, hogy a nemzetállamok társadalmi a korábbi erős, állami érdekképviselő gyengülésével elbizonytalanodnak, ami az integráció ellen ható nemzeti eszmény felerősödésével járhat. Vagyis az integráció ellen jelenleg ható legerősebb erő a nacionalizmus, és az integráción túl a nacionalizmus vet fel a magyarságtudomány számára is érdekes és megválaszolendő kérdéseket.

A nacionalizmus mentén felmerülő kérdések

Waevert a hidegháború végén nemcsak az integráció jövője érdekelte, hanem ezen belül az is, hogy miképpen alakul Európa kettéosztása következtében a vasfüggöny keleti és nyugati oldalán elhelyezkedő országok viszonya. A cikk megjelenésekor már szó volt az európai integráció kibővítéséről de egyben erre az időre tehető a délszláv háború kitörése is. Mivel a még csatlakozásra váró országok nem vettek részt a nyugat-európai integrációban, Waevert az integráció felé ható erők koncentrálódását nyugat-Európához, a szétesés felé ható nemzetállami eszmény feléledését a kelet-európai régióhoz kötötte. A két ábra ilyenformán a két régió egymásra gyakorolt hatását is kifejezi. Az integráció a nyugati országok nyomására a nemzeti ellentétek kiéleződését gátolta a csatlakozásra váró országokban. Ezzel szemben a délszláv régióban a háború során a nemzetiségek közötti konfliktusok kiéleződése féltő volt, hogy a nyugat-európai országok konfliktusához is vezet. Ma már nyilvánvaló, hogy mindkét régióban mindkét tendencia jelen van¹. Ezt Waevert sem tagadta, de a fegyveres konfliktus lehetőségét a nyugat-európai országok között kizárta. Közelebbről nézve azonban a fegyveres konfliktus számos nyugat-európai országban jelen volt, és van; elég az ír és a baszk szeparatista mozgalmakra gondolni. Ez számomra megkérdőjelezi a 'polgári' (civil) és

---

¹ Ráadásul Waevert alábecsülte az integráció demokratikus vonzerejét a közép és kelet-európai országok lakossága számára, ami a régió országainak, a diktatúra évei miatt, alacsony politikai kultúrájából és a politikai hatalom iránti gyanakvásból fakad. Nem gondolt arra, hogy a lakosság számára az integráció, a demokratikus jogok és normák gyorsabb kiterjesztését hozhatja magával az integrációtól való távolmaradáshoz képest. A demokrácia biztosításának pl. kifejezetten megnyugtató intézménye a független Európai Bíróságon, ahol adott esetben az ország kormánya beperelhető.

'kulturális' nemzet fogalmának (előfordulásának) a haladó nyugat ill. az elmaradott kelettel való megfeleltetését, bár erre jelen esetben nincs idő kitérni.

Benedict Anderson és mások nyomán rekonstruálható a nemzetállam-építés három hulláma. Általában elmondható, hogy a nemzetállam, amely nevében a mai nemzetközi rendszer szerveződik, vagyis az 'egy nemzet, egy állam' eszménye, ill. az eszménytől való eltérés a legtöbb esetben konfliktusokkal járt és jár ma is.

A nacionalizmus három hulláma (Benedict Anderson nyomán) (3. ábra)

Első hullám (Az amerikai kontinens) (Anderson)	Gyarmati felszabadító háborúk és nemzetállam építés ÉA: erőszakos homogén nemzetépítés a civil társadalom aktív részvételével (Michael Mann)
Második hullám (Európa)	Nemzeti felszabadító háborúk és nemzetállam építés (Anderson) Első és Második Világháború (Bibó) Ír-angol, baszk-spanyol konfliktus: (erőszak alkalmazása az állam és a civil társadalom részvételével)
Harmadik hullám (Európán túl) Az európai nemzetközi társadalom elterjedése az egész világon (globális nemzetközi rendszer) (Wight; Bull és Watson) a nemzeti elv globális térhódításával jár	Gyarmati felszabadító háborúk és nemzetállam építés (Anderson) pl. vietnami háború, Palesztina

---

Benedict Anderson [*El*] *Képzelt Közösségek* (1989 [1983]) című műve meggyőzően bizonyítja, hogy az államépítés a legtöbb esetben nemzetépítéssel járt együtt, amelynek során eldőlt, hogy ki és milyen alapon tartozzon a nemzethez (etnikai, területi), mi legyen a nemzeti nyelv ill. hogy az állam milyen területen jöjjön létre. Mindkét folyamatban véletlen elemek is szerepet játszottak, de mindkét folyamat életre hívta a történetírást, mely a nemzet ill. az állam történetét mesélte el. Így a történelemírás és maga a nemzet is a modernkor terméke. Bár ezt sokan vitatják, valóban igaz lehet, hogy egy meghatározott területhez ragaszkodó nemzet valóban a modernkor terméke. Az angol iskola viszont, főleg Martin Wight nyomán, azt mutatta meg, hogy ugyanez vonatkozik a modern, vagyis területi államra is. Ezek a megállapítások több kérdést vetnek fel az állam ill. a nemzet történetével kapcsolatban. Hol kezdődjön a történet, akár az állam, akár a nemzet történetére gondolunk? Milyen nemzeti identitás védhető meg fenti megállapítások figyelembevételével? És mi az, ami nem védhető meg? Egyáltalán milyen szerepe van a történetírásnak egy nemzet életében?

A nemzeti identitás szempontjából azonban a történetírás, a történettudomány, régészet, újabban genetika mellett, a nyelvtudománynak is jelentős szerepe van. Ezeknek a tudományoknak közösen kell részt vállalniuk a nemzeti identitás kialakításában. Könnyen belátható, hogy a nemzeti identitás bonyolult kérdése miképpen kapcsolódik a Balázs Péter által felsorolt négy dátumhoz (1919, 1945, 1956 és 1990). A négy dátum egy-egy pillanatfelvétel egy-egy Magyarországról. A történetírás lényeges kérdése, hogy miképpen változott meg Magyarország az eltelt időszak alatt, hogyan értékeljük ezt a változást, mennyiben tudunk azonosulni vele és mennyiben nem, és ez mit jelent a jelen számára; vagyis, hogy az értékítéletünk milyen (politikai) cselekvés (külpolitika) felé mutat?

Waever számára, aki az európai politika ill. Európa jövője szempontjából vizsgálja a kérdést, a válasz viszonylag könnyen következik az általa fölvezetett értelmezésből. Az európai nemzetek erős identitása miatt azt javasolja a döntéshozóknak, hogy az Európai Társadalom szintjén felmerülő és a döntéshozók által támogatott európai identitást politikai (civil/ polgári) és ne kulturális identitásként értelmezzék. Ez azt jelenti, hogy Európa állampolgárai egy politikai értelemben egységes Európai Állam állampolgáiraivá válnak, miközben megőrzik, sőt az Unió támogatásával a jövőben még inkább kifejezésre juttathatják, kulturális sokféleségüket. Az állam és társadalom szétválása az Európai Állam és a nemzetállam szintjén, így a politikai és a kulturális identitás szétválását hozná magával. Az állampolgárok politikai identitása a nemzetállamok szintjéről az Európai Állam szintjére kerülne, miközben az országhatárok felbomlásának egy bővülő Európa, mint politikai és földrajzi egység, bővülő területi határaival. A kulturális identitás azonban a nemzeti szinten maradna, ami a jelenlegi államhatároktól sok tekintetben független, bizonyos szempontból tovább aprózódó, de mindenképpen a kultúrák határai mentén szerveződő régiók kialakulásával járna az Unión belül. Ez azt jelentené, hogy a huszonegyedik század Európájában a nemzet megmaradna, az európai államok (országok) határai azonban, a pre-modern korhoz hasonlóan, eltűnnének a nemzetállamok politikai (állami) kereteinek felbomlásával ill. a politika Európa szintre emelésével.